

Zamenhof-jaro 2009: "Mi estas judo"

Ludoviko Lejzer (Lazaro) Zamenhof naskiĝis antaŭ 150 jaroj en Bjalistoko. Pro tio UEA okazigos en tiu ĉi Pollanda urbo la ĉi-jaran Universalan Kongreson. La polaj esperantistoj prave fieras pri tio, ke la kreinto de Esperanto naskiĝis sur pola tero (kvankam tiutempe Bjalistoko estis parto de la Rusa Imperio). Sed oni ne ofte rakontas al ni, ke Zamenhof mem ne estis polo. En sia lastmonata artikolo pri Zamenhof (*Esperanto*, februaro 2009), Andreas Künzli emfazis prave, ke Zamenhof neniam konsideris sin polo. Ankaŭ ne ruso. Do, kio li konsideris sin?

Kio Zamenhof konsideris sin?

Hodiaŭ ni jam havas sufiĉe multajn dokumentojn (gazetartikolojn, leteroj ktp), en kiuj aperas tre klare la respondo al tiu ĉi demando. Mi citos kelkajn diraĵojn de la kreinto de Esperanto, aperintajn en kelkaj el tiuj dokumentoj:

1. "Jam dum preskaŭ dudek jarcentoj nia popolo migras tra la vasta mondo sen patrujo, sen hejmo, pelata de loko al loko, kiel senhejma orfo, ĉie kuntrenante siajn suferojn, sian eternan 'demandon'". (el la artikolo de Zamenhof *Kion do finfine fari?* aperinta en la ruslingva juda gazeto *Razsvet*, 1882).
2. "Kiel lulilo de nia historia grupo, de nia 'popolo', Palestino estos same kara al hilelistoj, kiel ankaŭ al ĉiuj ceteraj hebreoj, kaj kiam hilelistoj post kelka tempo fortiĝos, ili verŝajne celos akiri kiel proprajon tiun peceton da tero, kun kiu estas ligitaj rememoroj pri la juneco de nia popolo." (el la ruslingva broŝuro de Zamenhof *Hilelismo – Projekto de solvo de la hebrea demando*, 1901).
3. "Mi neniam kaŝas mian hebreecon kaj ĉiuj esperantistoj tion ĉi scias; mi kun fiereco alkalkulas min al tiu ĉi tiel antikva kaj tiom multe suferinta kaj batalinta popolo... Paroli detale pri mia vivo kaj pri la historio de miaj ideoj sen konstanta ripetado pri mia hebreeco estas preskaŭ neeble. Se mi ne estus hebreo el la geto, la ideo pri la unuigo de la homaro aŭ tute ne venus al mi en la kapon, aŭ ĝi neniam tenus min tiel obstine en la daŭro de mia tuta vivo." (el letero de Zamenhof sendita al A. Michaux, 1905).
4. "Pro tio, ke ĉiuj hebreoj havas komunan historion kaj la popoloj ne volas komunikiĝadi kun ni, ni tute ne nomu nin rusoj, germanoj ktp, sed nomu nin ĉiam hebreoj laŭ nacieco." (el anglalingva intervjuo kun Zamenhof en *Jewish Chronicle*", 1907).
5. "Sed se la korespondado diras, ke mi hontas pri mia judeco... mi devas kolerege elkrii: tio estas abomeninda mensogo. Ĉiuj esperantistoj en la mondo scias tre bone, ke mi estas judo." (el respondletero de Zamenhof aperinta en la usonjuda jidlingva gazeto *Di Varhajt*, 1912).
6. "Kvankam pro miaj konvinkoj mi ne povas persone partopreni en Viaj laboroj, tamen mia multe suferinta kaj suferanta gento estas por mi ĉiam tre kara." (letero de Zamenhof al Wilhelm Heller,

sekretario de la Tutmonda Esperantista Hebrea Asocio, 1914). Zamenhof naskiĝis en juda (sinonime: hebrea) familio en 'preskaŭ juda' urbo: En 1859 70% de la loĝantoj de Bjalistoko estis judoj (en 1895 – 76%!). Tiu ĉi juda fono tutcerte influis lin. La fakto, ke li en Bjalistoko kreskis inter judoj, ke li parolis denaske la jidan lingvon (apud la rusa), ke li lernis junaĝe la hebrean lingvon kaj la Bibliion (Malnova Testamento), ke li konis sufiĉe bone la judajn religion kaj tradicion, ke poste en Varsovio li estis same ĉirkaŭita de judoj (preskaŭ sian tutan vivon li pasigis en la juda kvartalo de Varsovio) ĉio-ĉi ege influis la personecon kaj la mondkoncepton de nia Majstro. Li kreskis ĉe patro, kiu apartenis al la judaj kleruloj, nome konservis – unuflanke – parton de la judaj religiaj devoj, sed aliflanke apartenis al la liberalaj rondoj, nome al tiuj judoj, kiuj deflankiĝis de la ortodoksismo kaj adoptis la ĝeneralan klerecon, precipe tiun de la rusa kulturo. La patro Marko verŝajne ankoraŭ havis ankore la konflikton inter la du mondoj, sed la filo Ludoviko jam kreskis en alia epoko, kiam parto de la juda junularo forlasis la religiulan tendaron kaj serĉis la solvon por la problemoj de la judaro per (1) socialismo, aŭ (2) Cionismo (la tiam vekiganta nacia movado de la eŭropaj judoj, kiu celis revenon al la malnova hejmlando Israellando-Palestino), aŭ (3) asimiliĝo ktp.

Kiel savi la judojn

La juna studento Zamenhof, en 1881-2 – la jaroj de la kontraŭjudaj pogromoj – estis ekscitita kaj enprofundiĝis en la demandon kiel savi la judojn. En la komenco li subtenis la ideon, ke la orienteŭropaj judoj devas elmigri Amerikon. Li aperigis grandan artikolon en la ruslingva juda gazeto *Razsvet*, klopodante konvinki la judojn elmigri Usonon. La lasta frazo de la artikolo estis: "Ĝis revido, mia popolo, en la

propra ĥato, sur la liberaj bordoj de Misisipo!" Sed ĉar sekvis je tiu ĉi alvoko de Zamenhof multaj akraj engazetaj kritikoj, li sufiĉe rapide ŝanĝis sian opinion kaj fariĝis... Cionisto. Li do tuj poste aperigis en la sama gazeto alian grandan artikolon, en kiu li vokis por enmigro al Palestino. Zamenhof fariĝis tiam tre fervora adepto de la cionisma liberiga movado. Li dum 3-4 jaroj aktiviis en Varsovio sur tiu ĉi tereno. Li estis inter la pioniroj de la societo Ĥibat-Cion en Varsovio (temas pri movado, kiu antaŭis la grandan cionistan movadon de Herzl). En sia fama letero al Michaux (1905) li skribas: "Longan tempon en mia juneco mi estis varmega 'sionisto'. Mi laboris energie por tiu ideo."

Ĉirkaŭ 1885 li ĉesis okupiĝi pri cionista agado kaj transiris, fakte revenis, al la plej grava sia vivprojekto: la Internacia Lingvo. En 1887 li plene ĉesigis la kontakton kun la cionista movado.

Interesaj estas la vortoj de Gaston Waringhien pri la tiama Zamenhof: "En la unua parto de sia vivo Zamenhof provis akordigi la du pasiojn, kiuj tiutempe dividis lian koron: la judan patriotismon kaj la homecan universalismon. Laborante samtempe kaj paralele por ĉiu el ili, por la bono de la juda gento kaj por la feliĉo de la homaro, li sentis en si ian harmonian ekvilibron kaj trankvilan konsciencan." (*"1887 kaj la sekvo..."*, Stafeto, Antverpeno-La Laguna, 1980). La fervora okupiĝo de la juna Zamenhof pri solvo de la problemoj

de la judoj montras, ke li estis granda amanto de sia malfeliĉa hebrea popolo. Dum kelkaj postaj jaroj li ne agis sur la kampo de "savado de la judoj", sed la temo revenis en la komenco de la 20-a jarcento, en formo de Hilelismo.

Projekto de solvo de la hebrea demando

Multaj esperantistoj ne scias, ke la celo de tiu ĉi fama projekto de Zamenhof, kiu antaŭis la pli faman Homaranismon, estis "Projekto de solvo de la hebrea demando". Tio signifas, ke male al la posta 'universala' Homaranismo, Hilelismo celis solvi nur la problemon de la judoj. Mi deziras citi la vortojn de la forpasinta erudicia judo Naftali Cvi Maimon, kiu estis unu el la plej gravaj Zamenhofologoj. En sia tre grava libro *La kaŝita vivo de Zamenhof* li skribas: "Dum la daŭro de multaj jaroj Zamenhof ne ĉesis mediti pri sia ideo. Kvankam fordonita al Esperanto kaj al batalo por la ĉiutaga pano, li trovis tempon por Hilelismo kaj ĉiam denove ĝin pripensis." Zamenhof rigardis la internacian lingvon kiel necesan aldonajon al Hilelismo. En 1901 li aperigis tiun ĉi projekton broŝurforme. Ĝia sorto ne estis favora. Mi deziras substreki kelkajn punktojn, per kiuj Zamenhof 'fermis la cirklon' rilate Cionismon: Dum siaj studentaj jaroj li ja estis arda subtenanto de la juda nacia movado Cionismo, sed en *Hilelismo* la mezaĝa Ludoviko ne plu pledas por Cionismo. Estante jam "kosmopolito" kaj akra kontraŭulo de ĉiu speco de nacionalismo, li skribas, ke "judeco" devas esti nur religio, ne nacio; ke la judan religion oni devas reformi kaj "purigi"; ke la Cionismo estas utopio neefektivigebla; ke la hebrea lingvo ne taŭgas por la judoj, ĉar ĝi ne estas viva; ke Esperanto estu la lingvo de la judoj.

Kiel judo loĝanta en Israelo mi permesas al mi deklari, ke almenaŭ rilate kelkajn el la supre menciitaj ideoj, Zamenhof estis tre malbona profeto...

La historio de tiu broŝuro estas kurioza: nur malmultaj esperantistoj konis la verkon pri Hilelismo, pro tio ke ĝi estis ruslingva. Zamenhof skribis, ke li dissendis etan parton de la eldonkvanto al ruslandaj judaj intelektuloj, kaj la ceteron li ricevis de la presejo nur en 1903 kaj kaŝis ĝin en sia ŝranko. Nur en 1972 aperis unuafoje ĝia Esperanta traduko, farita de Holzhaus en iom lama lingvaĵo. Li eldonigis ĝin tiujare ĉe Fondumo Esperanto (Helsinki). Tre verŝajne la sola ekzemplero de la broŝuro estas tiu, kiu troviĝas en la Nacia Biblioteko, Jerusalemo. En 2006 aperis finfine bona traduko de *Hilelismo* far Aleksander Korĵenkov (*Mi estas Homo*, Sezonoj, 2006). Sed malgraŭ siaj novaj opinioj pri Cionismo, la mezaĝa Zamenhof plu amis la ideon, same kiel li kore plu favoris la judismon. Li esprimis tion kelkfoje dum siaj lastaj jaroj. Ekzemple, en la supre menciita letero al Michaux li skribas: "...Mi venis al la konvinko, ke tiu ĉi ideo (Cionismo – J.Ŝ.) kondukos al nenia celo kaj tial mi forĵetis tiun ĉi ideon, kvankam en la koro ĝi restis por mi ĉiam kara, kiel agrabla sed neplenumbla revo."

Amafero kun la jida

Zamenhof havis amaferon ne nur kun Esperanto, Cionismo kaj Homaranismo. Li amegis, almenaŭ junaĝe, ankaŭ la jidan lingvon ('judgermana', la lingvo kiu estis uzata tiutempe de la plimulto de la orienteŭropaj judoj). Kiel infano li uzis ĝin hejme kun sia patrino (kun la patro li parolis ruse) kaj surstrate kun la judaj najbaroj. Do li certe regis ĝin perfekte. Dum la jaroj 1879-1881 li dediĉis sin al tiu ĉi lingvo, verkante studaĵon pri ĝia gramatiko. Temis pri pionira, revolucia projekto – ruslingve verkita – kiun li titolis *Pri jida*

Gramatiko kaj Reformo en la Jida Lingvo. Tiu ĉi verko estis (parte) publikigita nur en 1909 en iu jida revuo en Vilno, sed ŝajne seneŝe. Krom tio, en 1881, la jaro de la pogromoj, Zamenhof verkis kelkajn poemojn en la jida, kiel suplementon al la jida *Gramatiko*. En ili li priploras la suferadon de la juda popolo en orienta Eŭropo.

En sia enkonduko al la jida *Gramatiko* skribas la 22-jara Zamenhof: "Mi amas la tiel nomatan 'jargonon' (jida lingvo – J.Ŝ.) ege... Milionoj da niaj fratoj parolas kaj por longe parolos ĝin... Pro tio ni devas la jargonon serioze trakti." Sed same kiel okazis rilate Cionismon kaj aliajn temojn, la pliaĝa Zamenhof, komence de la nova jarcento, ŝanĝis sian opinion ankaŭ pri tiu ĉi lingvo. En *Hilelismo* li skribas pri ĝi: "... ni venis al konkludo, ke tio ĉi estus afero sen iu celo kaj estonteco".

Interesa temo estas la rifuzo de Zamenhof aliĝi al la jus fondita Tutmonda Esperantista Hebrea Asocio en 1914. Responde al ilia invito pri membriĝo li skribas, ke li ne povos aliĝi kiel membro, ĉar kiel homarano li preferas stari ekster iu ajn nacia organizo: "Mi ne povas ligi min kun la celado kaj idealoj de speciala gento aŭ speciala religio." Sed li tamen skribis, ke li tre ĝojas pro la fondo de la hebrea (juda) asocio kaj aldonis: "Mi deziras al vi energion kaj paciencon; se Vi tion havas, tio donos al Vi plej bonan sukceson."

Mi estas hebreo

Antaŭ ol resumi mi deziras aperigi plian citaĵon el lia letero al Michaux: "Ĉar tuj en la komenco de mia rakonto mi devus necese raporti, ke mi estas hebreo kaj ĉiuj miaj idealoj, iliaj naskiĝo, maturiĝado kaj obstineco, la tuta historio de miaj konstantaj bataladoj internaj kaj eksteraj — ĉiuj estas sendisige ligitaj kun tiu ĉi mia hebreco."

Jen interesaĵo: kiel vi certe rimarkis, mi kelkfoje citis frazojn el la fama letero de Zamenhof al Michaux, kiu lernigas al ni multon pri sia verkinto. Do, tiu ĉi letero el 1905 estis publikigita nur en... 1933, en *Enciklopedio de Esperanto* eldonita en Budapeŝto, sed sen la fragmentoj, kiuj parolas pri la judeco de Zamenhof. Ili estis plene forigitaj – memoru la tiaman Eŭropon kun ĝia antisemitismo! La redaktoro G. Waringhien klarigis poste, ke la letero estis cenzurita de la eldonistoj. La kompleta letero aperis nur en 1948 kadre de la *Leteroj de L. L. Zamenhof* kompilitaj de la sama Waringhien.

Resume: ni vidis, ke Zamenhof estis ege influata de sia judeco, ke li estis konscia pri tiu afero, kaj ke li kelkfoje substrekis tion skribe. Tamen mi opinias, ke pravis Maimon per la jenaj vortoj: "La demando, kiu nun leviĝas, estas jena: Se Polujo estis la lando de lia loĝado, se li sentis Litovujon sia patrujo, se laŭ nacieco li sin alkalkulis al la juda popolo: al kiu li apartenas? Nia respondo estas simpla: Li apartenas al neniu, krom al si mem. Sed la plej trafan respondon donis Zamenhof en la fino de sia Kongresa Parolado en Bulonjo-sur-Mar, 1905: 'Sed tiel same kiel mi en la nuna momento ne estas ia naciiano, sed simpla homo, tiel same mi ankaŭ sentas, ke en tiu ĉi momento mi ne apartenas al ia nacia aŭ partia religio, sed mi estas nur homo.'"

Josef Šemer

Bibliografio:

Mi estas homo. L.L. Zamenhof. (Red. Aleksander Korĵenkov). Kaliningrado 2006. *Zamenhof-strato*, La. (Roman Dobrzyński). Kaunas 2005 (2-a eld.). *Doktoro kaj lingvo Esperanto*. (Adolf Holzhaus). Helsinki 1969. *La kaŝita vivo de Zamenhof*. Originalaj studoj. (N.Z. Maimon). Tokio 1978. *1887 kaj la sekvo... Eseo IV*. (Gaston Waringhien). Antverpeno-La Laguna 1980. *Historio de Esperanto*. (Aleksander Korĵenkov). Kaliningrado 2005.